Mluvit v italském Udine česky s vlastními dětmi? Proč ne?

Mgr. Jana Sovová

Toto zamyšlení je zatím první, které jsem na toto téma napsala. Udělala jsem to v době, kdy byla nejspíš překročena míra únosnosti, za kterou už jsem si nedokázala nechat určité věci jen pro sebe. Byl taky docela problém najit medium, které by bylo ochotno moji úvahu zveřejnit. Některým se zdála příliš provokativní nebo "subjektivní", aniž by mi dokázali vysvětlit, proč.

Obecně se domnívám, že toto téma je pro většinu naší společnosti jaksi nepohodlné; naše mentalita nám velí vynášet specifika českého jazyka do nebe a bazírovat na pravopisu a krasopisu, zejména vůči školním dětem a cizincům, ovšem jakmile se jednou sami ocitneme v zahraničí, stává se nám spíše přítěží a vymlouváme se na kdeco, jen abychom nějak zdůvodnili, že se proste kolikrát stydíme mluvit svým vlastním, jediným a nezaměnitelným mateřským jazykem. Nicméně, povzbuzena přístupem pani redaktorky Správcové z Tvaru a četnými příznivými ohlasy na článek jsem se rozhodla zabývat se tímto tématem i dál, a to i na odbornější úrovni, ale nikoliv suchoparnou formou.

Mluvit v italském Udine česky s vlastními dětmi? Proč ne? Znáte také ten vtíravý pocit, že se za vámi domorodé hospodyňky v supermarketech a chůvičky včetně jejich svěřenců v parcích hromadně otáčejí, aby vypátrali a usvědčili zdroj cizorodých zvuků, zavánějících východní proveniencí a nechtěným přistěhovalectvím, vyluzovaných s láskou a něhou vámi a vaším roztomilým okatým potomkem v kočárku?

Zmlknou nesouhlasně v čekárně u dětské doktorky malí i velcí pokaždé, když vaše dvouletá ratolest zvedne z podlahy plyšového psa a začne vítězoslavně předvádět, že pejsek dělá „haf“, když přeci všichni ostatní dobře vědí, že má dělat „bau?“ Vžene vám ruměnec do tváře otázka staršího pána, co vás stejně jako většina ostatních již nějakou dobu upřeně pozoruje v městském autobusu, odkudže to vlastně jste a jakou řečí mluvíte: „Že by rusky?“ Podotkne tu a tam paní učitelka ze školky, že „těžko říct, jestli to dítě neposlouchá proto, že je prostě neposlušné, anebo proto, že třeba nerozumí dost dobře italsky? Mluvíte s ním přeci jenom česky, nebo ne?“ Zatahá se váš šarmantní tchán nervózně za kníry pokaždé, když z úst jeho vlastního vnoučete zazní věta, pronesená směrem k vám, v jazyce jemu dokonale exotickém a cizím? Povzdychne si manžel tu a tam, že nerozumí ani slovo z toho, co si se synkem či dceruškou šuškáte? Pak jste ovšem na správné cestě! Protože jedině tím, že se rozhodnete mluvit se svým dítětem, potažmo dětmi tak, jak vám zobák narostl (i když pochopitelně dokonale ovládáte též italštinu, angličtinu, němčinu, francouzštinu, japonštinu, maďarštinu a ruštinu), se nepřipravíte o celou řadu příjemných vedlejších účinků, z nichž namátkou vybírám jen některé.

Manžel - z lásky k němuž se koneckonců nacházíte stovky kilometrů od rodné hroudy - se naučí vás přijmout takovou, jaká (a tudíž i odkud) jste, a s elánem se pustí do studia českého jazyka a literatury na nejbližší fakultě cizích jazyků a literatur, čímž se jednak dále rozšíří okruh vašich už tak četných společných zájmů, jednak to dále posílí váš už beztak jedinečný a neopakovatelný vztah.

Vy si naopak zachováte vlastní integritu a sebedůvěru a vytvoříte si i v cizině alespoň zčásti domácí, českojazyčné prostředí, jehož výhody oceníte zejména s postupujícím časem (jinými slovy, nezapomeňte mluvit a myslet ve své mateřštině pod náporem převažujícího jazykového vlivu okolního prostředí).

Zpočátku ostražitá tchyně též časem zjistí, že když na to přijde, zvučný projev v italštině obou jejích vnoučat, stejně tmavookých a tmavovlasých jako její prvorozený syn, otec obou dětí, si v ničem nezadá s živelnými diskuzemi chlapců od sousedky naproti. K tomu si vypěstuje takový cit pro jazyk, který opakovaně slýchá, aniž se jej kdy učila, že bezpečně vycítí, o čem je řeč; optáte-li se například děcka, jestli náhodou nemá rýmu, podá vám se spikleneckým úsměvem kapesník.

Čeští prarodiče budou blaženi, že se domluví s prapotomky, které vidí jen několikrát do roka, a budou je pyšně předvádět příbuzenstvu a známým, kteří se budou k jejich obrovské radosti dušovat, že by nikdy nepoznali, že děti žijí v zahraničí (a nebudou to říkat jen ze zdvořilosti).

Občas se k vám na ulici přihlásí se slzou v oku krajan či krajanka a dají vám své požehnání, přičemž budou s lítostí vzpomínat na to, jak svého času sami kdovíproč nenaučili své děti česky a jak jim to později ony děti trpce vyčetly (jedna paní tuto situaci originálně vyřešila ob generaci, takže teď učí alespoň vnučku).

Pohoršení domorodých hospodyněk, chůviček, pánů z autobusu, ba ani paní učitelky nevzroste ani o píď, budou-li se vaši odrůstající bilingvní výrostci před nimi častovat výrazy „ty blbče!“ „ty krávo!“, jednoduše proto, že jim nemají šanci rozumět (totéž platí pro komentáře typu „nezdá se ti, že na nás ta ženská nějak divně kouká?“, pokud ovšem dotyčná ženská není česká turistka, krajanka či hostující paní docentka z olomoucké či pražské filozofické fakulty). Ostatně i domorodkyním, chůvičkám, pánovi v MHD a paní učitelce se dá při troše dobré vůle vysvětlit, že bilingvismus není zákeřná nemoc a že oni sami přeci také mezi sebou mluví dialektem, pardon, v případě furlánštiny přímo jazykem, a to mnohdy tak odlišným od standardní italštiny, že mu nezasvěcený neporozumí. I přihodí se, že vám hospodyňka či pán dokonce poklepou pochvalně na rameno a popřejí vám mnoho úspěchů do budoucna při vaší vzorné jazykové výchově. Ba vzpomenou, jaká je škoda, že jejich syn žijící v Německu nepostupoval obdobně s jejich jedinou vnučkou. Z nejedné chůvičky se pak nakonec vyklube polská, ukrajinská či česká ópérka.

I na lidi v čekárně u paní doktorky lze vyzrát, pokud vám to ovšem stojí za tu námahu. Doporučuji odvést pozornost například tím, že budete mít s sebou v záloze plyšák kočičky. V kritickou chvíli jej pohotově vytáhnete z kabelky, dítě začne mňoukat, což je zvuk víceméně mezinárodní, osazenstvo čekárny se upokojí, vlk se nažere a čeština zůstane celá.

(Publikováno v časopise „Tvar“ 10/2011)

JANA SOVOVÁ
Univerzita Cà Foscari v Benátkách, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere, Dipartimento di Americanistica, Iberistica e Slavistica

Reciprocita ve výuce sociokulturních kompetencí a jejich přejímání

Mgr. Jana Sovová

Ve svém příspěvku bych se chtěla zamyslet nad některými aspekty výuky i přejímání sociokulturních kompetencí, a to jednak z pozice lektorky českého jazyka na Fakultě cizích jazyků a literatur při Univerzitě Cà Foscari v Benátkách, jednak z pozice české rodilé mluvčí žijící dlouhodobě na území severoitalského regionu Friuli Venezia Giulia (Furlánsko). Vycházím mimo jiné z předpokladu, že být vystaven cizojazyčnému, odlišnému kulturnímu prostředí a zároveň vyučovat vlastní mateřský jazyk s sebou přináší nutnost, či spíše potřebu přehodnotit některé své dosavadní postoje a přesvědčení a získat k nim odstup, který se mi jeví jako velmi cenný a nezbytný pro pochopení nejen cizí, ale i vlastní identity.

Před nutnost začleňování prvků sociokulturní kompetence do výuky češtiny se jako vyučující cítím postavena již od prvního setkání s potenciálními uchazeči o studium. V úvodní diskusi, která probíhá v italštině a během níž se snažím především zjistit, co posluchače vedlo k volbě tohoto oboru, jaké jsou jejich představy a dosavadní poznatky o Češích a České republice, či co od studia českého jazyka a literatury očekávají, obvykle jako první přichází zcela spontánně na řadu genderová problematika.

Vyslovení mého jména a příjmení má totiž pravidelně za následek dotazy směřující k objasnění jeho zakončení na -ová, a když posléze vyjde najevo, že česká ženská příjmení jsou nejen přechýlenou podobou příjmení mužských, ale že dokonce ženy po sňatku dobrovolně mění své stávající příjmení tím, že automaticky přebírají manželovo (opět v přechýlené podobě), ba že si jej ponechávají i po případném rozvodu s dotyčným mužem až do dalšího eventuálního sňatku, ocitám se tváří v tvář nevěřícím pohledům a všeobecnému úžasu svých posluchačů nad patriarchálními poměry v české společnosti, o jejichž přímém odrazu v jazyce byli právě poučeni. Avšak stejný úžas, či dokonce pohoršený nesouhlas s takovouto reakcí posluchačů se může objevit i v očích vyučujícího, nepoučeného o relativní, nikoliv absolutní platnosti vlastních sociálních konvencí, zvyků či obyčejů. Neboli to, co český vyučující prezentuje jako přirozenou, normální a celkem nediskutovanou součást vlastní kultury či osobního přesvědčení, se může druhým jevit jako nepřijatelné, směšné či absurdní. Jsou-li například italské ženy a dívky během studia u nás nebo českým lektorem působícím v zahraničí oslovovány počeštěnou, přechýlenou podobou svého příjmení, vnímají to jako necitlivý zásah do své identity.

Paul Watzlawick, v loňském roce zesnulý americký psychoterapeut rakouského původu, který se zabýval zejména pragmatikou interpersonální komunikace1) a jejími poruchami, postihuje ve svém pojednání o americké společnosti určené Evropanům střet jedince s odlišnou kulturou takto: "Kdo se nikdy nevzdálí z domova, dokáže si v nejlepším případě zajistit sklenku vína a trošku tepla. Kdo cestuje, ten pochopí - a i v tomto případě s notnou dávkou štěstí, poněvadž jsou i tací, co nepochopí nikdy nic - dvě věci: za prvé, že jeho vlast je jednou z možných realit, ale jistě ne jedinou možnou realitou; že i cizí země je svým způsobem stejně reálná a obydlená lidskými bytostmi, které se rovněž domnívají, že jejich realita je jedinou možnou realitou. A za druhé, což úzce souvisí s předchozím bodem, že teprve když se ocitneme v cizině, můžeme plně porozumět vlastní realitě. Ve světě, kde by bylo všechno modré, jak se jednou vyjádřil lingvista Whorf, by si nikdo nedokázal představit barvy. K pochopení, v čem vůbec spočívá pojem barvy, nemluvě o jednotlivých barvách jako takových, by tedy bylo nutné vzdálit se z onoho veskrze modrého světa. Cestovatel však přitom musí učinit zásadní rozhodnutí. Buď se mu podaří setrvat v neochvějném přesvědčení o univezální platnosti své výchozí reality, a tudíž odmítne vše, co mu je cizí, jakožto pomýlené, směšné, hloupé a nepřátelské. Anebo pochopí, že jeho realita je právě jednou z mnoha možných a že tudíž nemůže být reálnější než ostatní."2)

Jako dva praktické příklady nepřínosného, snad až komického lpění na vlastním úhlu pohledu uvádím nejprve dosti malicherný spor, který vznikl mezi dvěma ženami, Italkou a Češkou, ohledně ložního prádla a způsobu stlaní manželských postelí ve dvou příslušných zemích. Obě se na konci své diskuse cítily dotčeny paradoxně totožnou reakcí naslouchající strany. Jak Češka, která líčila svoji zkušenost z jednoho italského hotelu, kde byla na letní dovolené, tak Italka, která zas vycházela z podobné zkušenosti v ČR, totiž dospěly k závěru, že jak Italové (z hlediska Češky), tak Češi (z hlediska Italky) nemají žádnou práci se stlaním. Italku tatovéto zneuznání popudilo, protože jedině ona ví, jak pracné je potáhnout matraci nejprve dolním prostěradlem a následně naskládat geometricky přesně na sebe nejprve horní prostěradlo, pak přikrývku, obé přeložit zhruba o 20 cm u horního volného okraje a pečlivě založit po zbývajících třech stranách, aby tak vznikl jakýsi úhledný vak, do kterého spáči vklouznou a zůstanou jím pevně přimknuti k lůžku až do té doby, než vše během spaní opět rozhází a vytahají do všech stran a celá mravenčí práce

musí na druhý den začít nanovo. Češka však v onom vaku spatřuje prostěradlo a deku "jen tak přehozené jednu přes druhou" a "chvatně zastrčené přes okraj matrace", a naopak vyzvedává pracnost procesu povlékání prošívaných či péřových pokrývek a jejich uhlazování, protřepávání a srovnávaní do optimálního tvaru či polohy. Ta je však z hlediska Italky plodem ledabylého složení napůl naprosto neproblematických dvou kusů deky, "pod které se ani nemusí zakládat horní prostěradlo".

Druhý příklad se týká používání příboru, respektive vidličky a nože, jehož pojetí je zejména v Itálii z našeho hlediska velmi ležérní, pro některé přímo skandálně. Znám smíšené italsko-české páry, které vedou nejen nekonečné diskuse na téma zmíněné v předchozím odstavci (t. j. je-li optimální stlát "po česku" nebo "po italsku"), ale v nichž dochází k neustálým třenicím doprovázeným oboustrannou nevolí pramenící z faktu, že každý z nich má odlišnou (a jedině správnou) představu o tom, jak zacházet (pro italskou stranu spíše nezacházet) s nožem při konzumaci jídel, a to zejména těch, která jeho použití nezbytně nevyžadují (např. rizota, těstovin apod.). Nepopírám, že znalost daných konvencí je za některých okolností navýsost žádoucí (například při slavnostní večeři ve společnosti nebo při návštěvě luxusní restaurace), v jiných dokonce spásná (jako v případě amerických vojáků tvořících posádku spojeneckých letadel sestřelených během 2. svět. války, kterým byla sice některými protifašistickými organizacemi poskytnuta na nepřátelském území pomoc, ale kteří byli následně odhaleni tajnými službami právě díky faktu, že podcenili předchozí výcvik a nepoužívali "správně", čili po západoevropském způsobu, vidličku a nůž)3). Ale plně souhlasím s Watzlawickem, když píše, že "neexistuje definitivní norma, jak zacházet s vidličkou a nožem, náš Stvořitel nám nesdělil, je-li nutno signalizovat číslo jedna palcem či ukazovákem, a o tom, jestli má větší hodnotu Nové nebo Staré bychom se mohli bavit donekonečna."4)

Mé reflexe nemají v žádném případě za cíl relativizovat hodnoty, na kterých spočívá naše středoevropská společnost, anebo šmahem popírat existenci celé řady konvencí či nespornou užitečnost a výhodnost určitých zažitých modelů chování, které nacházejí své zakotvení a výraz v tom či onom jazyce. Vycházím ale ze skutečnosti, že jsem sama po většinu roku nucena hledat "společnou řeč" (a to nejen ve smyslu jazykových kompetencí, ale především, a mnohdy výhradně, právě ve smyslu kompetencí sociokulturních) s obyvateli území, na němž jsem se nenarodila, které jsem vnímala a nadále vnímám jako odlišné a cizí, a které tak nutně vnímá i mě. Italsky jsem se naučila až v dospělosti a jsem tedy v analogické situaci jako mí posluchači, kteří ke mně přicházejí jako dospělé bytosti s nulovou znalostí všeho českého. Jak já, tak oni můžeme sice celou řadu sociokulturních kompetencí rozumově uchopit, odpozorovat a nápodobou celkem úspěšně reprodukovat, ale zároveň nevyhnutelně v určitých komunikačních situacích narážíme na bariéru vlastních zažitých zvyklostí, konvencí a stereotypů, které nás nutí jednat jinak, než jak je v cizojazyčném prostředí obvyklé. Například při nakupování potravin v severovýchodním regionu Furlánsko nejsem s to se odpoutat od českých zdvořilostních formulí obsahujících slovo "prosím" (per favore) ve spojení s kondicionálem "chtěla bych" (vorrei) a ačkoliv vím, že můj projev bude působit cizorodě a nepatřičně, mé sociokulturní zázemí mi nedovolí použít v daném regionu obvyklou frázi "dáte mi" (mi da´), pronášenou navíc - přirozeně z mého subjektivního hlediska - poměrně rozhodným, téměř přikazujícím tónem. Prodavač je sice poněkud zaskočen mojí neschopností formulovat příslušný požadavek "přímo"5), přesto však pochopí můj komunikační záměr a obslouží mě.

Na základě výše uvedeného bych chtěla vyjádřit přesvědčení, že výukový proces, a to zejména v oblasti sociokulturních kompetencí, chápu jako otevřený dialog a citlivou konfrontaci mezi vyučujícím na jedné straně a učícími se na straně druhé. Jedině když připustíme, že existuje jinakost, která zároveň nutně neimplikuje nesprávnost, můžeme sami usoudit, do jaké míry a nakolik bychom měli vyžadovat, a to zejména po zahraničních studentech, bezpodmínečné dodržování či uznávání určitých konvencí, zvyklostí a rituálů, které považujeme za směrodatné, ať už v jazyce či mimo něj. Neustálé hledání "společné řeči" současně s legitimním požadavkem být respektován i ve své odlišnosti je, domnívám se, jednou ze základních předpokladů úspěšné mezilidské komunikace, a to nejen mezi dvěma více či méně odlišnými jazykově-kulturními společenstvími, nýbrž i v širším, obecném rámci.

1) Česky od tohoto autora např. Jak skutečná je skutečnost?, Konfrontace, Hradec Králové 1998, Pragmatika lidské komunikace, Konfrontace, Hradec Králové 1999
2) Watzlawick, P., America istruzioni per l'uso, Feltrinelli Editore, Milano 1985, s. 109-110 (z německého originálu Gebrauchsanweisung fűr Amerika, R. Piper & Co. Verlag, Műnchen 1978)
3) Tamtéž, s. 24
4) Tamtéž, s. 110
5) Podrobněji viz Hirschová, M., Pragmatika v češtině, UP Olomouc, 2006, s.172

Použitá literatura:
Hirschová, M., Pragmatika v češtině, UP Olomouc, 2006, s.172
Watzlawick, P., America istruzioni per l'uso, Feltrinelli Editore, Milano 1985
Watzlawick, P., Weakland, J. H., Fisch, R., Change, Astrolabio, Roma 1974
Wittgenstein, L., Della Certezza, Einaudi, Torino 1978
Wittgenstein, L., Osservazioni sui colori, Einaudi, Torino 1981